

INLEIDING

Een pleidooi voor het gebruik van theorie in criminologisch (kwalitatief) onderzoek

Kristof Verfaillie

De Franse filosoof Michel Foucault zei ooit dat vele van zijn collega's de neiging hebben het heden te zien als iets unieks, uitzonderlijks, een moment waarop zich nieuwe breuklijnen aftekenen, een scharniermoment in de menselijke geschiedenis (Raulet, 1983). Foucault verwerpt die manier van denken en pleit voor meer bescheidenheid. Vooraleer we het heden uitzonderlijke kwaliteiten toedichten, moeten we het grondig ontleden en een antwoord zoeken op de vraag: in wat voor tijd leven wij precies?

De vraag die Foucault opwerpt, blijft relevant. Ook wij hebben het gevoel dat we in uitzonderlijke tijden leven, unieke dingen meemaken, en dat er zich nieuwe breuklijnen aftekenen. Denk aan de COVID-19-pandemie, de ontwrichtende gevolgen van de energiecrisis, de klimaatcrisis en de strijd tegen terrorisme. Denk ook aan de wereldwijde straatprotesten, vormen van autoritair-populisme die nog niet zo lang geleden ondenkbaar leken of aan de heropleving van geopolitieke spanningen in de wereld die recent op scherp werden gesteld door de oorlog in Oekraïne. Denk aan de toegenomen polarisering en radicalisering in de samenleving en aan de snelle en ingrijpende manier waarop technologie onze dagelijkse levens verandert. Wie naar het heden kijkt, komt al snel tot de vaststelling dat wij inderdaad in uitzonderlijke tijden leven. Maar volstaan die vaststellingen om het heden ook effectief te begrijpen?

Wat betekent die snel veranderende wereld voor criminologen? Hoe moeten zij die wereld bestuderen?

Wetenschap en het belang van vooronderstellingen

Volgens de wetenschapsfilosoof Karl Popper (1963) kunnen we de wereld nooit begrijpen door hem alleen maar te observeren en de reden daarvoor is eenvoudig: observaties zijn altijd selectief, steeds gericht op specifieke zaken of problemen, en onvermijdelijk gebonden aan vooronderstellingen, belangen of interesses. Popper (1963, p. 63) trachtte dit punt ooit te verduidelijken aan een groep natuurkundestudenten in Wenen door hen bij aanvang van een hoorcollege te vragen om 'te observeren', zonder meer. Al snel bleek dat niemand goed wist wat er precies van hen werd verwacht: "Maar wat moeten we observeren?"

Voor de studenten van Popper werd meteen duidelijk dat observeren zonder je aandacht ergens op te richten onmogelijk is. Zodra je ergens je aandacht op richt doe je dat, bewust of onbewust, vanuit bepaalde vooronderstellingen. Doen alsof die vooronderstellingen niet bestaan of geen rol spelen, vond Popper absurd. We verwerven geen kennis op basis van zuivere waarnemingen. We vertrekken altijd vanuit vooronderstellingen, hoe rudimentair of impliciet die soms ook zijn.

Wanneer wetenschappers onderzoek doen, spelen vooronderstellingen dan ook een erg belangrijke rol. Vooronderstellingen zijn niet alleen bepalend voor de selectie van vraagstukken in de wetenschap maar ook voor de manier waarop wetenschappers die vraagstukken willen oplossen.

Criminologen, bijvoorbeeld, richten zich op specifieke vraagstukken zoals de oorzaken van criminaliteit of op dader- en slachtofferschap. Ze willen begrijpen waarom we gedrag als afwijkend omschrijven, hoe en waarom we op dat gedrag reageren en wat de effecten zijn van die reactie (Eliaerts & Snacken, 2000). De aandacht voor die grote thema's, die criminologische probleemstellingen, is historisch gegroeid. Daar waar criminologen zich initieel vooral leken te interesseren voor de oorzaken van criminaliteit vanuit een biologisch positivisme, is gaandeweg het bewustzijn gegroeid dat een goed begrip van criminaliteit zich niet laat reduceren tot een zoektocht naar biologische verschillen tussen mensen.

Binnen die ruimere evolutie van de criminologie als wetenschap spelen echter nog een pak andere aannames een rol. Criminologen ontwikkelen ook een interesse in vraagstukken omdat ze binnen een bepaalde intellectuele traditie zijn opgeleid, deel uitmaken van een vakgroep, onderzoeksgroep of onderzoeksproject. Ook ervaringen die ogenschijnlijk niets met wetenschap te maken hebben, spelen een rol. Denk aan maatschappelijke gebeurtenissen (bv. een terreuraanslag) of persoonlijke ervaringen (bv. slachtofferschap). Het samenspel van al die factoren verklaart waarom de ene criminoloog zich toelegt op de oorzaken van terrorisme en de andere op de effecten van de gevangenisstraf.

Wetenschap als probleemoplossende activiteit

Popper omschreef wetenschap als een probleemoplossende activiteit. Wanneer wetenschappers om welke reden dan ook hun aandacht ergens op vestigen en een vraagstuk selecteren, zullen ze dat vraagstuk trachten op te lossen. Een vraagstuk oplossen betekent in essentie op zoek gaan naar het best mogelijke antwoord op een specifieke vraag. Maar wat betekent dat concreet?

Waarom plegen mensen criminaliteit?

Op deze vraag zijn de voorbije tweehonderd jaar de meest uiteenlopende antwoorden geformuleerd. Een meer recente poging is die van de Amerikaanse socioloog Robert Agnew (2006a, 2006b), die criminaliteit omschrijft als een *copingmechanisme*. Mensen worden geconfronteerd met gebeurtenissen of omstandigheden waar ze een afkeer van hebben. Die stressoren of spanningen vertalen zich in negatieve emoties en die emoties kunnen mensen aanzetten tot het plegen van criminele feiten. Dit is volgens Agnew niet per definitie zo, maar de kans hierop verhoogt aanzienlijk wanneer mensen niet (of in mindere mate) over het vermogen beschikken om op een legale manier met die spanningen om te gaan, de kost om criminaliteit te plegen laag is (bv. lage pakkans) en mensen meer openstaan voor crimineel gedrag (bv. positief staan t.a.v. het gebruik van geweld).

Agnew geeft een antwoord op de vraag waarom individuen criminaliteit plegen en criminologen verwijzen naar dat antwoord als de *'general strain theory'* (de algemene spanningstheorie). Dat antwoord is volgens Popper wetenschappelijk omdat het een

bepaalde *verwachting* omschrijft, in dit geval over de oorzaken van criminaliteit, én omdat het *weerlegbaar* is. Dat laatste was voor Popper van cruciaal belang: vage verhalen zoals de astrologie, freudiaanse psychoanalyse of Alfred Adlers ‘individual-psychologie’ omschreef hij als typische voorbeelden van wat wetenschap *niet* is. Dergelijke theorieën pretenderen elk mogelijk fenomeen in de samenleving te kunnen verklaren maar zijn onmogelijk te weerleggen, en dat laatste is wat dergelijke verhalen onwetenschappelijk maakt.

Een *wetenschappelijke* theorie moet volgens Popper zo nauwkeurig mogelijk omschrijven wat we mogen verwachten (waardoor meteen ook duidelijk wordt welke fenomenen, gedragingen of verklaringen zich volgens de theorie *niet* zouden mogen voordoen). Wanneer we het plegen van criminaliteit omschrijven als een copingmechanisme, dan is dat mechanisme ook wat we verwachten wanneer iemand criminele feiten pleegt. We gaan er niet van uit dat crimineel gedrag zich laat omschrijven als de uitkomst van een biologische afwijking of een rationele keuze. Wanneer we echter, *na wetenschappelijk onderzoek*, vaststellen dat crimineel gedrag zich niet als een copingmechanisme laat omschrijven, is dat een belangrijke indicatie dat er iets schort aan Agnews antwoord. We moeten blijven zoeken naar een beter antwoord op de vraag waarom mensen criminele feiten plegen. We moeten op zoek naar een betere theorie.

Waarom verandert de aanpak van criminaliteit in een samenleving?

Niet alle criminologen richten zich op het verklaren van de oorzaken van criminaliteit of op het begrijpen van daderschap. Sommige criminologen willen weten waarom we als samenleving op een bepaalde manier met criminaliteit omgaan. In *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* (2001) geeft bestraffingssocioloog David Garland een antwoord op die vraag (zie ook Verfaillie, 2021). De *Culture of Control* is niet gewoon een beschrijving van de aanpak van criminaliteit in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk op het einde van de jaren 1990. Het is een theorie over de transformatie van criminaliteitscontrolepraktijken. Garland omschrijft een bepaalde verwachting over de manier waarop de maatschappelijke aanpak van criminaliteit verandert. Hij beschrijft hoe die aanpak de uitkomst is van een evolutionair proces van strijd en conflict, van variatie, selectie en aanpassing, waarbij de praktijken die gaan domineren het best passen bij de ruimere maatschappelijke beleving van criminaliteit en de concrete politieke en professionele culturen die in een samenleving zijn ontstaan (bv. politiecultuur).

De theorie omschrijft waarom we een bepaalde aanpak van criminaliteit in een samenleving mogen verwachten, en net dat laat Garland toe om ook uitspraken te doen over landen die niet onmiddellijk in zijn analyse betrokken zijn. Zo verwacht Garland (2004) dat de aanpak van criminaliteit in laatmoderne samenlevingen wereldwijd veel gelijkenissen zal vertonen met de aanpak in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. De sociale organisatie van die samenlevingen vertoont immers grote gelijkenissen, wat zich op basis van Garlands theorie zou moeten vertalen in een eerder beperkt aantal adaptaties die we wereldwijd in de aanpak van criminaliteit zullen aantreffen.

Het antwoord van Garland is zo geformuleerd dat het kan worden weerlegd. Meteen wordt ook duidelijk wat zich volgens zijn theorie niet zou mogen voordoen. Zo kunnen wetgevers, politici en beleidsmakers op basis van deze theorie niet de voornaamste drijvende kracht zijn achter de maatschappelijke aanpak van criminaliteit. De keuzes die zij kunnen maken, zijn immers in grote mate gebonden aan de sociale organisatie van laatmoderne samenlevingen en de maatschappelijke beleving van criminaliteit in die samenlevingen. Erg veel vrijheid om de criminaliteitscontrole beleidsmatig vorm te geven lijkt er niet te zijn. Een grote diversiteit aan beleidsantwoorden verwacht Garland dan ook niet.

David Garland biedt een duidelijk antwoord op de vraag waarom de aanpak van criminaliteit in een samenleving verandert. Om te weten of dit ook het best mogelijke antwoord is, moeten we zijn theorie uitdagen. Het volstaat daarbij niet om de aanpak van criminaliteit in België te beschrijven en vast te stellen dat die op bepaalde punten anders is dan in de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk. Wetenschappers moeten Garlands opvattingen over de transformatie van criminaliteitscontrolepraktijken uitdagen. Ze moeten streven naar een *beter* antwoord, een verhaal dat volgens hen beter uitlegt waarom samenlevingen criminaliteit op een bepaalde manier aanpakken.

Dat is voor Popper de essentie van wetenschappelijk onderzoek: het uitdagen van onze kennis, het proberen te weerleggen of falsifiëren van de antwoorden die we formuleren op onze vragen. Het uitdagen van kennis is veel meer dan het slaafs volgen van praktische handleidingen methodologie en het beperkt zich evenmin tot het uitvoeren van replicatiestudies, hoe belangrijk die laatste ook zijn. Het verwijst ook naar het bedenken van nieuw onderzoek waarmee we onze bestaande kennis onderwerpen

aan de strengst mogelijke kritieken, wat een creatief proces is dat veel verbeeldingskracht vraagt. Als onze kennis, de antwoorden die we op onze vragen formuleren, die strengste kritieken doorstaat, wil dat volgens Popper zeggen dat we die antwoorden *voorlopig* mogen blijven geven. Als ze die test niet doorstaan, moeten we op zoek naar betere antwoorden.

Wanneer zijn problemen opgelost?

Wat bedoelt Popper precies wanneer hij schrijft dat ook antwoorden die onze scherpste kritieken doorstaan altijd *voorlopige* antwoorden zijn? Komt er dan nooit een moment waarop we met zekerheid kunnen zeggen dat we een probleem definitief hebben opgelost? Die vraag is minder evident dan op het eerste gezicht lijkt.

Wetenschap wordt soms wel eens omschreven als een manier om de objectieve werkelijkheid te beschrijven. Wie de wetenschappelijke methode volgt, zou beschrijvingen kunnen geven van de wereld zoals die écht is, met name onafhankelijk van menselijke vooronderstellingen. Een wetenschappelijk probleem is vanuit die redenering opgelost wanneer we die werkelijkheid ontdekken en accuraat beschrijven.

Net dat, zagen we eerder, is volgens Popper echter onmogelijk. De beschrijving van de wereld waarin we leven veronderstelt een beschrijvende taal, inclusief processen van categorisering die onvermijdelijk verbonden zijn aan bepaalde belangen of perspectieven. Zo schrijft Popper (2002, p. 62) dat daar waar een hongerig dier de omgeving opdeelt in eetbare en oneetbare zaken, en een angstig dier enkel oog heeft voor vluchtwegen en schuilplaatsen, zo kijkt ook de wetenschapper naar die werkelijkheid vanuit een referentiekader, zijn '*horizon of expectations*'.

Dit vertaalt zich in een proces waarbij wetenschappers kennis verwerven door zich te richten op het oplossen van concrete problemen, en met Popper is dit in essentie een proces van eliminatie. Criminologen richten zich op specifieke problemen of op vragen die we criminologisch relevant zijn gaan vinden, en niet, of in veel mindere mate, op andere vragen. De antwoorden die we op die vragen formuleren, zijn altijd voorlopig omdat ze steeds de strengst mogelijke kritiek moeten kunnen blijven doorstaan. Wanneer we vaststellen dat dit niet langer zo is, mogen we ze verwerpen ten voordele van nieuwe, betere, antwoorden.

Initieel zal een nieuw vraagstuk, een probleem dat we nog niet goed kennen of begrijpen, misschien nog meerdere antwoorden toelaten. Na verloop van tijd zullen bepaalde antwoorden echter steeds vaker en beter onze kritiek doorstaan en zullen er steeds minder alternatieve antwoorden mogelijk lijken.

Volgens Popper laat wetenschap ons toe om door dit proces van eliminatie de waarheid over hoe de wereld echt is steeds beter te *benaderen*. We kunnen echter nooit helemaal zeker zijn dat we die waarheid ook hebben gevonden. Ook al lijken onze antwoorden vandaag erg duurzaam en robuust, we moeten er altijd van uitgaan dat ze op een bepaalde dag kunnen worden weerlegd. Wanneer we ons als wetenschapper toeleggen op problemen, kunnen we er enkel naar streven om via een proces van trial en error, van gissingen en weerleggingen, steeds dichterbij een adequate beschrijving van de werkelijkheid te komen (Popper, 1997, p. 21).

Met Popper kunnen we de idee ten grave dragen dat wetenschap ons een geprivilegieerde toegang verschaft tot hoe de dingen écht zijn. Op geen enkel moment mogen we ervan uitgaan dat we de werkelijkheid kunnen ontdekken en dat wetenschap op dat moment zijn doel heeft bereikt. Popper hield echter wel vast aan noties zoals waarheid en het benaderen ervan. Zijn die noties echter zinvol? Wat dragen ze bij aan wetenschappelijk onderzoek? Wat betekent 'het benaderen van de waarheid' concreet?

Wetenschap als instrument om doelen na te streven

Volgens de Amerikaanse filosoof Richard Rorty (1998, 1999, 2007) kunnen we perfect aan wetenschap doen, kennis verwerven over de wereld, zonder ons de vraag te moeten stellen of we in dit proces ook de waarheid benaderen of de juiste beschrijving geven van de objectieve werkelijkheid. Wat telt is de vraag of onze theorieën nuttig zijn in het licht van de doelen die we willen bereiken. De mens heeft zich op een bepaald moment voorgenomen om te gaan vliegen en is daar sinds de eerste zweefvluchten van Otto Lilienthal steeds beter in geworden. Of we in dat proces ook dichterbij de waarheid zijn gekomen of betere beschrijvingen van de objectieve werkelijkheid geven, voegt daar volgens Rorty niks aan toe.

Rorty suggereert niet dat wetenschappers zo maar eender wat kunnen verzinnen, dat al onze kennis subjectief is, dat alle uitspraken of standpunten gelijk zijn aan elkaar of

dat iedereen zijn eigen waarheid heeft. Hij suggereert evenmin dat ons denken, handelen en spreken (en dus ook wetenschap) niet verbonden is met de wereld waarin we leven of dat er geen materiële wereld zou bestaan. Uiteraard zijn we verbonden met de wereld waarin we leven. Die wereld kan overtuigingen opwekken, we zijn er causaal mee verbonden, maar de wereld dicteert niet hoe we over haar moeten spreken.

Voor veel van zijn critici lijkt Rorty het einde van de wetenschap en de wetenschappelijke objectiviteit in te luiden, maar dat is niet zo. Met Rorty is wetenschap een specifiek soort taal die wetenschappers is aangeleerd en hen in staat stelt om over de wereld te praten, na te denken, overtuigingen te ontwikkelen en begrijpbaar te zijn voor anderen. Wetenschap is een gereedschap dat ons in staat stelt om met de wereld om te gaan, andere mensen te begrijpen, onszelf begrijpelijk te maken en onze acties te coördineren met die van andere mensen. We gebruiken wetenschap niet om de 'objectieve werkelijkheid' te beschrijven of weer te geven, maar om doelen na te streven. Rorty (1999, p. 65) vervangt de vraag 'beschrijf ik de werkelijkheid zoals die écht is of zijn mijn bevindingen subjectief?' door de vraag: 'zijn mijn opvattingen en bevindingen zinvol in het licht van de doelen die ik mij stel?' (zie ook Van den Herrewegen & Verfaillie, 2011; Verfaillie, 2017).

Criminologen stellen vele verschillende doelen. Ze willen weten waarom mensen criminele feiten plegen, hoe de maatschappelijke aanpak van criminaliteit verandert, hoe rechters oordelen vellen, waarom politiemensen bepaalde groepen in de samenleving discrimineren, wat de effecten zijn van gesloten jeugdzorg, waarom mensen zich onveilig voelen, hoe mensen slachtofferschap ervaren, waarom mensen stoppen met het plegen van criminaliteit, waarom mensen wetten naleven, waarom bepaalde politiestrategieën leiden tot een daling van bepaalde vormen van criminaliteit, en veel meer.

Op elk van die vragen hebben criminologen ook een antwoord. Die antwoorden, zagen we eerder, zijn theorieën, verhalen die uitleggen wat we mogen verwachten en waarom. Zo zijn criminologen het op een bepaald moment zinvol gaan vinden om zich af te vragen waarom mensen wetten naleven. Op basis van wetenschappelijk onderzoek, een proces van gissen, weerleggen en elimineren, hebben ze vastgesteld dat de legitimiteit van politie en justitie afhankelijk is van de manier waarop die actoren met burgers omgaan. Wanneer ze burgers rechtvaardig en respectvol behandelen, op een manier die aansluit bij de normen en waarden van die burgers, zullen ze door hen

gezien worden als instanties met legitiem gezag (Hough, 2012, p. 336). Of deze theorie van procedurele rechtvaardigheid zinvol is, hangt af van de mate waarin criminologen vaststellen dat wanneer politie en justitie procedureel rechtvaardig handelen, burgers effectief beslissingen beter zullen aanvaarden, meewerken en de wet naleven.

De ene theorie is de andere niet

Wat hieruit volgt, is dat er wel degelijk goede en slechte theorieën zijn, of beter: we kunnen goede en slechte antwoorden geven op specifieke vragen. Dat lijkt evident maar is het niet. Zo durven handboeken criminologie nog te vaak de indruk wekken – bewust of onbewust – dat theorieën over de oorzaken van crimineel gedrag zo maar à la carte te kiezen zijn of dat wetenschappers vrij zijn om zich epistemologisch te positioneren bij aanvang van hun onderzoek. Het maken van een keuze lijkt volgens die handboeken belangrijker te zijn dan de keuze die concreet wordt gemaakt (“je moet *een* theorie of perspectief kiezen”). Wie vandaag echter vertrekt vanuit het logisch positivisme, positioneert zich niet gewoon in het wetenschappelijk debat, maar geeft aan dat hij onderzoek doet op basis van een kennistheoretisch perspectief dat inmiddels foutief en weinig bruikbaar is gebleken. Wie vandaag suggereert dat criminaliteit de uitkomst is van rationele keuzes, geeft daarmee expliciet aan dat hij foutieve vooronderstellingen maakt over menselijk gedrag (en dus weinig zinvol over criminaliteit te vertellen heeft).

Kortom, er zijn betere en slechtere antwoorden, antwoorden die zinvol zijn of die dat niet zijn. Met Rorty is het verschil tussen Cesare Lombroso en Robert Agnew niet zozeer dat die laatste de werkelijkheid heeft ontdekt. Agnew vindt het nuttiger om criminaliteit te beschrijven als een copingsmechanisme en vandaag delen een groot aantal criminologen die overtuiging. Er zijn geen criminologen meer die het zinvol vinden om criminaliteit te verklaren in functie van atavisme, sociaal darwinisme, eugenetica of frenologie (en wie dat toch zinvol vindt, wordt niet langer erkend als wetenschapper). Die verklaringen leken ooit zinvol in de tijd van Lombroso en ze waren het product van de eerste pogingen om criminaliteit op een empirische manier te bestuderen. Vandaag betekent het empirisch bestuderen van criminaliteit echter iets helemaal anders. Criminologen hebben geleerd dat het verklaren van criminaliteit meer baat heeft bij een verhaal over copingsmechanismen dan met een verhaal over atavisme.

Niet alle criminologen zijn echter overtuigd dat met Agnew het laatste woord is gezegd over de oorzaken van criminaliteit. Vandaag blijven meerdere antwoorden mogelijk op de vraag waarom mensen criminele feiten plegen. Indien ze vooruitgang willen boeken, zullen criminologen die concurrerende verhalen aan de meest strenge kritieken moeten onderwerpen. Ze zullen daarbij zo nauwkeurig mogelijk moeten uitleggen waarom verhalen over coping, zelfcontrole of onze levensloop volgens hen weinig zinvol zijn en/of wat we uit die verhalen kunnen weerhouden om een beter antwoord te formuleren op de vraag waarom mensen criminele feiten plegen.

Volgens Rorty is dit een proces zonder einde. Wetenschappelijke kennis is altijd voorlopig. Wetenschappers kunnen altijd beter worden in het realiseren van bepaalde doelen of ze kunnen bepaalde doelen verlaten en nieuwe doelen stellen. Maar vooruitgang in wetenschap is geen kwestie van het steeds dichter benaderen of bereiken van de waarheid of de objectieve werkelijkheid.

Wie vandaag wil vliegen, ontwerpt best vliegtuigen op basis van inzichten uit, onder meer, de moderne aerodynamica, eerder dan de aristotelische bewegingsleer. Vanaf het moment dat we gingen vliegen, bleek immers dat wat Aristoteles over beweging te vertellen had weinig zinvol was om vliegtuigen in de lucht te krijgen (en te houden). Eens we in staat waren om te vliegen, doken er echter nieuwe problemen op. Nieuwe vragen die ook te maken hadden met vliegen, met beter vliegen. Hoe kunnen we sneller vliegen? Of op grotere hoogte? Hoe kunnen we meerdere mensen tegelijk vervoeren en daarbij ook grote afstanden overbruggen? Hoe kunnen we zuiniger of ecologisch meer verantwoord vliegen? Hoe vliegen we de ruimte in en terug? Elk van die uitdagingen zijn nieuwe problemen, nieuwe vragen die beantwoord moeten worden en die onze bestaande opvattingen over vliegen uitdagen. Tijdens dit proces verfijnen we ons idee over wat het betekent om te vliegen.

Hetzelfde proces voltrekt zich in de criminologie. In een complex samenspel tussen wetenschap en samenleving worden bestaande antwoorden voortdurend uitgedaagd, dienen zich voortdurend nieuwe vraagstukken aan en nieuwe manieren om die vraagstukken te onderzoeken. Van het biologisch positivisme, en de reductie van de criminologie tot de studie van wat mensen anders maakt, naar Howard Beckers inzicht dat criminologie de studie moet zijn van het ontstaan van morele betekenissen in de samenleving (Becker, 1997). Wetenschap is voortdurend in beweging.

Wat is er mis met theorie?

Terug naar de vraag wat de snel veranderende wereld betekent voor criminologen en hoe zij die wereld moeten bestuderen. Inmiddels is duidelijk hoe onmisbaar en belangrijk theorie is in dit proces. Dit blijkt echter niet altijd uit de concrete praktijk van wetenschappelijk onderzoek. Meer nog, volgens de Amerikaanse socioloog Herbert Blumer (1954) speelt theorie in heel wat onderzoek nauwelijks een rol. In een bijdrage '*What is wrong with social theory?*', die overigens ook vandaag erg relevant blijft, schrijft hij dat vele menswetenschappers theorieën zelden echt gebruiken om de wereld te bestuderen. Wanneer ze dan toch theorieën gebruiken, is het om de wereld te interpreteren op een manier die bij de theorieën past en niet zozeer om die wereld beter te begrijpen.

Theorieën lijken niet alleen los te staan van de empirische realiteit, ze lijken volgens Blumer ook nauwelijks een rol te spelen in het vormgeven van empirisch onderzoek. Ze worden niet echt gebruikt voor de selectie van problemen of onderzoeksvragen, voor het concreet ontwerpen van onderzoek, of voor het gebruik van methoden en technieken. Veel onderzoek is dan ook beschrijvend en beperkt zich tot een snel groeiende accumulatie van observaties die nooit leiden tot betere theorieën (lees: ze leveren geen nieuwe, fundamentele inzichten op over de bestudeerde problematiek). Blumer zelf geeft het voorbeeld van de niet-aflatende stroom kwantitatief opinieonderzoek die weliswaar informatie oplevert over wat mensen op een bepaald moment over een bepaald thema lijken te denken, maar geen enkel fundamenteel theoretisch inzicht oplevert over het concept 'attitude'.

Kortom, volgens Blumer zien vele menswetenschappers theorie nog steeds als een vak apart (dat ook als dusdanig gedoceed wordt), een in zichzelf gesloten activiteit die alleen vooruitgang boekt in de vorm van exegetische, een kritisch onderzoek naar de grondslagen van bestaande theorieën, het samenvoegen of integreren van bestaande (stukken) theorie tot nieuwe arrangementen, de vertaling van oude ideeën in een nieuw vocabularium, de occasionele introductie van een nieuw begrip als resultaat van reflectie over andere theorieën of door het eenvoudigweg importeren van theorieën en concepten uit andere vakgebieden (bv. de biologie of de psychoanalyse).

Voor Blumer is die reductie van theorie tot een soort intellectuele spelerei volstrekt nefast. Theorieën hebben enkel zin wanneer we ze gaan verbinden met de empirische

wereld. Die verbondenheid verloopt via concepten, omdat concepten verwijzen naar concrete empirische gevallen waarover een theoretisch voorstel wordt gedaan. Denk bijvoorbeeld aan de studie van 'cultuur', een concept dat verwijst naar concrete processen of menselijke interacties die in de praktijk bestudeerd kunnen worden. Die concepten moeten duidelijk zijn, want enkel via het gebruik van duidelijke concepten kunnen onze theorieën in een nauwe, zelfcorrigerende relatie met de empirische wereld worden gebracht. Maar daar knelt volgens Blumer het schoentje: vele concepten in de sociale wetenschappen zijn notoir vaag en onduidelijk. Wat bedoelen we precies wanneer we spreken over cultuur, instituties, sociale structuur, attitude, normen en waarden, anomie, persoonlijkheid, middenklasse, relatieve autonomie? Wanneer die concepten te vaag blijven, zal nooit helemaal duidelijk zijn waar ze concreet naar verwijzen en is een zinvolle studie van de empirische wereld onmogelijk.

Blumer waarschuwt: concepten moeten duidelijk zijn, maar tegelijk moeten ze voldoende open zijn; we moeten ze zo formuleren dat we ze kunnen verbeteren tijdens empirisch onderzoek. Ze moeten *sensitizing* zijn, dat wil zeggen dat ze ons attent of gevoelig moeten maken voor wat we willen onderzoeken zonder daarom voorafgaand het onderzoek exact af te bakenen of voor te schrijven hoe de empirische realiteit zich mag of moet voordoen.

Blumer houdt geen pleidooi voor vaag en slecht uitgewerkt onderzoek. Onze concepten moeten en kunnen slechts attenderend of richtinggevend zijn omdat menselijk handelen zich nooit helemaal op dezelfde manier manifesteert. Elke interactie, gebeurtenis of elk geval is uniek. Tegelijk drukt elk uniek geval ook iets gemeenschappelijks uit (het concept), en net dat is wat we tijdens onderzoek moeten ontdekken en verfijnen.

Neem het voorbeeld van criminologen die onderzoek doen naar politiecultuur of een penale cultuur. Cultuur is een *sensitizing* concept, dat in essentie verwijst naar de neiging van grote aantallen mensen om in vergelijkbare situaties op gelijkaardige manieren te handelen (Stacey, 2012; Verfaillie, 2017). De studie van politiecultuur of een penale cultuur is de studie van hoe politiemensen of magistraten in vergelijkbare situaties handelen, denk aan identiteitscontroles, het verhoren van daders of het vellen van een vonnis. Wanneer we die concrete situaties bestuderen, zullen we echter vaststellen dat elke interactie toch (net iets) anders is dan de vorige. Tijdens de studie van die vele interacties verschijnt echter ook steeds duidelijker wat gemeenschappelijk is

(cultuur). Elke interactie geeft ons met andere woorden een beter, fijnmaziger inzicht over politiecultuur of een penale cultuur.

Voor Blumer moet onderzoek in de sociale wetenschappen dan ook naturalistisch zijn, gericht op de studie van het samenleven zoals we dat ervaren in onze alledaagse interacties. We kunnen onze theorieën het best verbeteren door onze criminologische vraagstukken te bestuderen zoals ze zich ook voordoen in de alledaagse praktijk. Hoewel die visie kwantitatief onderzoek niet *a priori* uitsluit, is het duidelijk dat Blumer hier vooral een rol weggelegd ziet voor kwalitatief onderzoek. Wanneer dat kwalitatief onderzoek echter louter beschrijvend is, wanneer onderzoekers zich beperken tot interviews doen en eenvoudigweg weergeven wat mensen zeggen, leidt dat soort onderzoek evenmin tot een beter inzicht in menselijk handelen. Meer nog, wanneer we kwalitatief onderzoek reduceren tot een vorm van beschrijvend opinieonderzoek zullen we vaststellen dat de studie van die opinies vaak veel meer gebaat is bij een kwantitatief onderzoek.

Stel je even voor dat we de opinies van mensen bevragen over de bakker bij hen in de buurt. Wie die opinies kwalitatief bevroegt, via diepte-interviews bijvoorbeeld, zal effectief snel erg veel te weten komen over wat mensen van die bakker vinden. Elk bijkomend interview kan echter volstrekt tegenstrijdige informatie opleveren. Het is ook niet meteen duidelijk wanneer we het onderzoek kunnen beëindigen. Immers, wanneer we al enkele interviews geen nieuwe informatie meer ontvangen betekent dat niet noodzakelijk dat die er niet is. Elke volgende respondent kan potentieel informatie aanleveren die nieuw is en in tegenstrijd met wat we reeds eerder hebben vernomen. Kortom, wanneer we kwalitatief onderzoek reduceren tot beschrijvend opinieonderzoek lijkt die vorm van onderzoek vooral zinvol ter voorbereiding van kwantitatieve studies, of voor de uitdieping van de resultaten ervan, voor het verzamelen van beschrijvende informatie die niet in literatuur te vinden is (bv. de formele werking van een dienst of organisatie), of voor het uitvoeren van rudimentair evaluatieonderzoek in contexten waar we de volledige populatie kunnen bevragen ('wat vindt een specifieke groep magistraten van omzendbrief x?').

Stel je nu even voor dat we geen onderzoek doen naar *wat* mensen van die bakker vinden, maar dat we willen weten *hoe* we naar de bakker moeten gaan. In dat geval ontwerpen we, in navolging van wetenschappers zoals Blumer, maar denk ook aan Erving Goffman en Harold Garfinkel, een kwalitatief onderzoek waarmee we precies

dat proces kunnen beschrijven en begrijpen. We observeren en bevragen geen opinies over smaken of voorkeuren, maar we beschrijven verwachtingen, normen en waarden. In dit soort onderzoek zullen we iets bijleren over wat het betekent om je normaal te gedragen bij de bakker (en wat allesbehalve normaal gedrag is bij de bakker). We leren wat je aan een bakker mag vragen, en wat niet. We leren dat we onze beurt moeten afwachten, hoe we iets moeten bestellen en dat we moeten betalen. Kortom, we beschrijven fundamentele processen in menselijk handelen ('hoe moeten we ons gedragen in de samenleving en waarom?').

Merk op hoe snel we in dit soort onderzoek tot bevindingen komen die zich helemaal niet beperken tot een individuele opinie of tot observaties van die ene situatie. Onze bevindingen zijn van toepassing op vele andere gelijkaardige situaties ('bakkers') die we niet in ons onderzoek hebben betrokken. Op basis van één kwalitatief interview kunnen we voorspellen hoe mensen zich zullen gedragen in die specifieke situatie *in de hele samenleving* ('een aankoop bij de bakker doen'). Die voorspellingen zijn mogelijk omdat we ons niet beperken tot het beschrijven van wat iemand doet, maar omdat we die beschrijvingen gaan verbinden aan fundamentele inzichten over menselijk handelen. We weten welke rol leerprocessen, normen, waarden en verwachtingen spelen in menselijk handelen en daardoor weten we dat onze concrete beschrijving van die ene situatie zich onmogelijk kan beperken tot die ene situatie.

Samengevat zijn we ons als wetenschapper op een bepaald moment gaan richten op de vraag hoe we naar de bakker moeten gaan. We hebben nagedacht over de manier waarop we die vraag het best kunnen beantwoorden. In de wetenschap betekent dit dat we hebben nagedacht over hoe we een antwoord op die vraag kunnen formuleren dat zo nauwkeurig mogelijk uitlegt wat we mogen verwachten en waarom. We kunnen dat antwoord steeds trachten te verbeteren, en op een bepaald moment zullen we vaststellen dat we geen beter antwoord meer kunnen geven.

Op het moment waarop er een pandemie uitbreekt, zullen we echter vaststellen dat dit antwoord niet meer volstaat. Naar de bakker gaan betekent plots iets anders. Het vereist handen ontsmetten, mondkmaskers dragen, afstand bewaren. Onze noties van normaal en abnormaal gedrag bij de bakker veranderen. Wie vijf jaar geleden met een mondkmasker aan een bakker vroeg waar hij zijn handen kon ontsmetten en andere klanten ging aanmanen de afstand te bewaren, zou als erg abnormaal zijn omschreven. Vandaag is precies het omgekeerde het geval.

Ook hier geldt dat kwalitatief onderzoek zich niet hoeft te beperken tot beschrijvingen van wat we mogen verwachten (*hoe* mensen zich in specifieke situaties zullen gedragen). We kunnen veel meer doen dan beschrijven dat mensen die naar de bakker gaan een mondkapje zullen dragen of beschrijven dat ze dat niet (meer) doen. We kunnen ook proberen te verklaren *waarom* ze zich zo gedragen. We doen dit niet door gewoon aan mensen te vragen waarom ze *denken* dat ze zich op een bepaalde manier gedragen of anders zijn gaan gedragen, maar door onderzoek te ontwerpen die ons in staat stelt beter te begrijpen hoe, bijvoorbeeld, sociaal leren verloopt. Zo kunnen we op basis van etnografisch of narratief onderzoek inzichten verwerven over de associaties die bepaalde maatschappelijke thema's oproepen, over de informatiebronnen die belangrijk zijn voor mensen en de hiërarchieën die er tussen die bronnen bestaan (Verfaillie, 2012, 2017). Zodoende kunnen we leren onder welke voorwaarden informatiecampagnes van overheden belangrijk zijn (of net niet), waarom mensen bepaalde richtlijnen volgen (of niet), zonder dat de respondenten die we bevragen zich zelf bewust moeten zijn van die processen. Kortom, goed en zinvol kwalitatief onderzoek is veel meer dan alleen het beschrijven of reproduceren van de opvattingen of rationalisering van mensen; het is gericht op het helpen blootleggen van generaliseerbare causale mechanismen die ons in staat stellen zinvolle voorspellingen te doen over menselijk gedrag (Turco & Zuckerman, 2017).

Nieuwe uitdagingen, nieuwe perspectieven?

Met Blumer is de studie van een snel veranderende wereld onmogelijk zonder theorie. Vele ontwikkelingen in die wereld *lijken* nieuw zodat er niet meteen goede theorieën voorhanden lijken die ons meer inzicht kunnen bieden. Achter die nieuwe ontwikkelingen gaan echter vragen schuil die allesbehalve nieuw zijn. De COVID-19-pandemie is uiteraard een nieuwe ontwikkeling, maar roept meteen vragen op die criminologen zich al veel langer stellen. Waarom leven mensen maatregelen na? Waarom voelen mensen zich onveilig? Waarom overtreden mensen regels? Dit zijn stuk voor stuk klassieke criminologische vraagstukken waarover we al heel wat inzichten hebben verworven. Met andere woorden eerder dan iets nieuws, verschijnt de COVID-19-pandemie als een maatschappelijke ontwikkeling die de bestaande antwoorden op onze vragen uitdaagt. Met Blumer kunnen we die nieuwe ontwikkelingen maar begrijpen wanneer theorie, onderzoek en empirische feiten met elkaar worden verweven op een manier die leidt tot steeds betere antwoorden op onze vragen.

Een snel veranderende wereld dwingt criminologen om nadrukkelijker in dialoog te gaan met de theorieën waarover ze beschikken en dat is wat we in dit boek beogen.¹ In een eerste bijdrage schrijft Lars Breuls dat criminologisch onderzoek naar vreemdelingendetentie de afgelopen jaren een enorme bloei kent. Hij werpt de vraag op in welke mate klassieke penologische concepten een bruikbaar analysekader vormen om die vreemdelingendetentie ook beter te begrijpen. Volgens hem is dit enkel zo wanneer die penologische concepten niet op een rigide wijze worden ingezet, maar vorm krijgen in wisselwerking met empirische inzichten.

In haar bijdrage naar de praktijk van identiteitscontroles vertrekt Inès Saudelli vanuit de vaststelling dat heel wat onderzoek aantoonde dat etniciteit een belangrijke rol speelt in de besluitvormingsprocessen van politieambtenaren: specifieke minderheidsgroepen maken doorgaans meer kans om geselecteerd te worden voor een identiteitscontrole dan andere groepen in de samenleving. Meer recent onderzoek wijst echter uit dat die selectiviteit niet zomaar begrepen kan worden in functie van etniciteit alleen. Ook andere persoonskenmerken zoals gender, leeftijd en sociaal-economische positie lijken een rol te spelen. Net die bevindingen suggereren dat we andere denkkaders nodig hebben om te begrijpen hoe en waarom politieambtenaren overgaan tot een identiteitscontrole.

Iris Steenhout vraagt zich af wat het potentieel is van big data-onderzoek in de criminologie. Zij stelt vast dat toepassingen van big data-onderzoek in de criminologie relatief zeldzaam zijn en dat het voor heel wat criminologen onduidelijk blijft waar termen zoals *big data*, *datamining* of *machine learning* precies voor staan. In haar bijdrage verkent ze het potentieel van big data en datamining in de criminologie. Big data luidt niet het 'einde van theorie' in en criminologen zullen evenmin worden vervangen door vernuftige algoritmes. De criminologie zal zichzelf niet overbodig maken mits ze bereid is die nieuwe onderzoeksmethoden ook daadwerkelijk een kans te geven.

Jana Robberechts onderzoekt de invloed van technologie op bewakend personeel en ze doet dit aan de hand van een *grounded theory* benadering. Op basis van die benadering

1. De bijdragen in dit boek maken deel uit van het doctoraatstraject van de auteurs. Ik wens nadrukkelijk prof. dr. Jan Blommaert, prof. dr. Dimitri Mortelmans en prof. dr. Peter Stevens te bedanken die hun werk zijn komen voorstellen tijdens een reeks onderzoeksseminaries die ik organiseerde aan de vakgroep Criminologie van de Vrije Universiteit Brussel over de rol van theorie in sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

moeten we ons idee verfijnen over een gevangeniscultuur, en meer bepaald over de invulling van de bewakingsfunctie in een PrisonCloud gevangenis.

Laura Nys schrijft een bijdrage over de geschiedschrijving van heropvoedingsinstellingen. Die geschiedschrijving heeft tot voor kort nauwelijks aandacht besteed aan de rol van emoties. Nys suggereert drie pistes waarbij het perspectief van de emotiegeschiedenis nieuw licht kan werpen op onze kennis van heropvoedingspraktijken voor gedetineerde minderjarigen: de rol van de wetenschappen in heropvoedingsinstellingen, de manieren waarop gedetineerden de normen van de instellingen strategisch toe-eigenden of zelfs subtiel contesteerden, en tot slot de rol van lichamelijkeheid.

Marijke Van Buggenhout onderzoekt hoe problemen van 'voice' worden verholpen in de sociale wetenschappen. Recente trends in theorievorming over kwalitatief onderzoek, en in het bijzonder de 'visual narratives' als vorm van participatief onderzoek, hebben hierover heel wat inzichten opgeleverd. Van Buggenhout gaat na wat die inzichten zijn en op welke manier ze het probleem van 'voice' van minderjarige niet-begeleide vluchtelingen kunnen verhelpen. Bovendien wordt er stilgestaan bij de conceptuele en epistemologische gevolgen van het geven van 'voice' in het dagelijkse werkveld van de professionals die naar het asielverhaal van jongeren peilen tijdens de asielprocedure.

Tine Moreels, ten slotte, vertrekt van de vaststelling dat sexting een belangrijke plaats heeft ingenomen in de seksuele ontwikkeling van jongeren, maar dat die praktijk vaak maatschappelijk wordt geproblematiseerd. In haar bijdrage wil ze die problematisering beter begrijpen en ze maakt daarvoor gebruik van het concept 'moral panic' voor een media-analyse van de populairste kranten in Vlaanderen. Heerst er in Vlaanderen een moral panic rond sexting en welke gevolgen heeft dit voor de seksuele ontwikkeling van jongeren?

Bibliografie

- Agnew, R. (2006a). *Pressured into Crime: An Overview of General Strain Theory*. Oxford University Press.
- Agnew, R. (2006b). General Strain Theory: Current Status and Directions for Further Research. In F.T. Cullen, J.P. Wright & M. Coleman (Eds.), *Taking Stock: The Status of Criminological Theory. Advances in Criminological Theory, Vol. 15* (pp. 101-23). Transaction.

- Becker, H. (1997). *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. The Free Press.
- Blumer, H. (1954). What is Wrong with Social Theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3-10.
- Eliaerts, C. & Snacken, S. (2000). Interdisciplinariteit als legitimatie voor de criminologie? Balanceren op de slappe koord tussen multidisciplinariteit en fragmentering. In J. Vanderborght, J. Vanacker, & E. Maes (Eds.), *Criminologie. De wetenschap, de mens* (pp. 19-28). Politeia.
- Garland, D. (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press.
- Garland, D. (2004). Beyond the culture of control. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 7(2), 160-189.
- Hough, M. (2012). Researching trust in the police and trust in justice: a UK perspective. *Policing & Society*, 22(3), 332-345.
- Popper, K. (1963). *Conjectures and refutations: the growth of scientific knowledge*. Routledge.
- Popper, K. (1999). *All life is problem solving*. Taylor and Francis.
- Popper, K. (2002). *De groei van kennis*. Boom klassiek.
- Raulet, G. (1983). Structuralism and Post-Structuralism: An Interview with Michel Foucault. *Telos*, 55, 195-211.
- Rorty, R. (1998). *Truth and Progress. Philosophical Papers. Volume 3*. Cambridge University Press.
- Rorty, R. (1999). *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books.
- Rorty, R. (2007). *Philosophy as Cultural Politics. Philosophical Papers. Volume 4*. Cambridge University Press.
- Turco, C.J., & Zuckerman, E.W. (2017). Verstehen for sociology: Comment on Watts. *American Journal of Sociology*, 122(4), 1272-1291.
- Van Den Herrewegen, E., & Verfaillie, K. (2011). Waarheidsaanspraken over 'onveiligheid'. De kloof tussen objectieve en subjectieve onveiligheid anders bekeken. *Panopticon*, 3, 4-20.
- Verfaillie, K. (2012). Punitive Needs, Society and Public Opinion: An Explorative Study of Ambivalent Attitudes to Punishment and Criminal Justice. In S. Snacken, & E. Dumortier (editors), *Resisting Punitiveness in Europe?: Welfare, Human Rights and Democracy* (pp. 225-246). Routledge.
- Verfaillie, K. (2017). *Game of crime control. A study into the politics of representation, white knights and the dynamics of reform*. [Proefschrift]. Vrije Universiteit Brussel.
- Verfaillie, K. (2021). 20 jaar Culture of Control. Begrijpen we beter waarom de aanpak van criminaliteit verandert? *Panopticon. Tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, 42(3), 277-282.